

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ
РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ
ДРУГИЙ СЕНАТ

**у справі за конституційною скаргою Бурми Кирила Андрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 51 Цивільного кодексу України
(щодо конституційних гарантій прав фізичних осіб-підприємців)**

Київ
18 грудня 2024 року
№ 12-р(П)/2024

Справа № 3-39/2022(80/22)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Мойсик Володимир Романович (голова засідання),
Городовенко Віктор Валентинович,
Лемак Василь Васильович (доповідач),
Первомайський Олег Олексійович,
Різник Сергій Васильович,
Юровська Галина Валентинівна,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою Бурми Кирила Андрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 51 Цивільного кодексу України.

Заслухавши суддю-доповідача Лемака В.В. та дослідивши матеріали справи, зокрема позиції, що їх висловили: Голова Верховної Ради України Стефанчук Р.О., Прем'єр-міністр України Шмигаль Д.А., науковці: Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого – кандидат юридичних наук, доцент Баранова Л.М.; Державного вищого навчального закладу „Ужгородський національний університет“ – доктор юридичних наук, професор Белов Д.М.; Київського національного університету імені Тараса Шевченка – кандидат юридичних наук, доцент Рябоконт Є.О.; Національного

університету „Одеська юридична академія“ – доктор юридичних наук, професор Харитонов Є.О., доктор юридичних наук, професор Біла-Тіунова Л.Р.,

Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Бурма К.А. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність Конституції України (конституційність) приписи статті 51 Цивільного кодексу України (далі – Кодекс).

Згідно зі статтею 51 Кодексу „до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин“.

1.1. Зі змісту конституційної скарги та долучених до неї матеріалів убачається таке.

Управління з питань праці Запорізької міської ради (далі – Управління), провівши інспекційне відвідування, склало постанови про порушення законодавства про працю – фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору, без повідомлення Державній фіскальній службі України про прийняття працівника на роботу, та наклало штрафи на фізичну особу-підприємця Бурму К.А.

Не погоджуючись із накладенням штрафних санкцій, Бурма К.А. звернувся до суду з позовом, у якому просив визнати протиправними та скасувати постанови Управління про накладення штрафів.

Остаточним судовим рішенням у справі Бурми К.А. щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 51 Кодексу є постанова колегії суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 15 грудня 2021 року, в якій Верховний Суд, застосовуючи приписи статті 51 Кодексу та посилаючись на Рішення Конституційного Суду України від 9 лютого

1999 року № 1-рп/99, висловив позицію, що „положення частини першої статті 58 Конституції України про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів у випадках, коли вони пом’якшують або скасовують відповідальність особи, стосується лише фізичних осіб і не поширюється на юридичних осіб“, тому у судів попередніх інстанцій не було правових підстав поширювати норму закону на правовідносини, що виникли до ухвалення закону.

1.2. Обґрунтовуючи твердження щодо неконституційності приписів статті 51 Кодексу, автор клопотання зазначає, що до фізичної особи-підприємця застосовано нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, а отже, на його думку, за такого законодавчого регулювання порушено принцип недискримінації (стаття 24 Конституції України) та унеможливлено застосування до фізичної особи-підприємця принципу зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів в аспекті пом’якшення відповідальності особи (частина перша статті 58 Конституції України).

1.3. Голова Верховної Ради України на запит судді-доповідача від 14 листопада 2022 року № 359-005-02/4005 письмово висловив позицію стосовно предмета конституційної скарги Бурми К.А., зазначивши, що „законодавче регулювання дії в часі норм, які пом’якшують або скасовують відповідальність фізичної особи-підприємця, безпосередньо пов’язане з особливостями правового статусу фізичних осіб, як суб’єктів підприємницької діяльності“; оспорювані приписи Кодексу, якими визначено, що до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовують нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, рівною мірою стосуються всіх громадян, які реалізують своє конституційне право на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, у тій чи іншій організаційно-правовій формі, тому ці приписи Кодексу не можна вважати дискримінаційними.

1.4. Прем'єр-міністр України на запит судді-доповідача від 14 листопада 2022 року № 359-005-07/4006 надав письмову відповідь, зазначивши, що фізична особа, яка бажає реалізувати своє конституційне право на підприємницьку діяльність та набула статусу фізичної особи-підприємця в результаті державної реєстрації, не втрачає (не змінює) своєї правової природи фізичної особи, а лише набуває нових прав та обов'язків, властивих статусу юридичних осіб.

2. Застосовними в цій справі відповідно до Конституції України є принципи поваги до прав і свобод людини (частина друга статті 3), верховенства права (частина перша статті 8), рівності (стаття 21, частини перша, друга статті 24), незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів в аспекті пом'якшення відповідальності особи (частина перша статті 58).

3. Принцип поваги до прав і свобод людини втілений, зокрема, у приписах частини другої статті 3 Конституції України, відповідно до яких „права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави“, „утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави“.

3.1. За Конституцією України „держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом“ (частина четверта статті 13); „кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом“ (частина перша статті 42); виключно законами України визначаються, зокрема, „правові засади і гарантії підприємництва“ (пункт 8 частини першої статті 92).

Конституційний Суд України в юридичних позиціях акцентував на ролі держави в реалізації права на підприємницьку діяльність: у Рішенні від 5 лютого 2013 року № 1-рп/2013, зокрема, зазначив, що „через законодавче регулювання правовідносин власності і підприємництва держава виконує конституційні обов'язки щодо відповідальності перед людиною за свою діяльність,

забезпечення захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання та захисту конкуренції у підприємницькій діяльності (частина друга статті 3, частина четверта статті 13, частина третя статті 42 Конституції України)“ (абзац третій підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України наголошує, що дотримання конституційних гарантій вільного розвитку підприємництва є значущим не лише для ефективного розвитку ринкової економіки, самозайнятості осіб і наповнення Державного бюджету України, а й для зміцнення таких основоположних цінностей конституційного порядку України, як демократія та правовладдя (верховенство права). Відносини держави і підприємництва мають втілювати європейську ідентичність Українського народу, незворотність європейського та євроатлантичного курсу України (абзац п'ятий преамбули Конституції України).

3.2. Основоположні документи Європейського Союзу також містять гарантії свободи підприємництва. Так, зокрема, у статті 16 Хартії основоположних прав Європейського Союзу 2000 року (2000/С 364/01) зазначено, що „забезпечується свобода підприємництва відповідно до права Союзу та національного законодавства і практики“.

Рішення Суду Справедливості Європейського Союзу у справі № С-134/15 *Lidl GmbH & Co. KG v Freistaat Sachsen* від 30 червня 2016 року містить розуміння свободи підприємницької діяльності, яка охоплює, серед іншого, право будь-якого підприємства вільно використовувати, в межах своєї відповідальності за власні дії, економічні, технічні та фінансові ресурси, які йому доступні (§ 27); „захист, наданий статтею 16 Хартії, охоплює свободу здійснення економічної чи комерційної діяльності, свободу договорів і вільну конкуренцію“ (§ 28); „свобода ведення бізнесу не є абсолютною, але її слід розглядати у зв'язку з її функцією у суспільстві“ (§ 30); „свобода ведення бізнесу може бути предметом широкого спектру втручань з боку органів державної влади, які в суспільних інтересах можуть встановити обмеження щодо економічної діяльності“ (§ 34).

3.3. Конституційний Суд України акцентує, що законодавець унормував правові та економічні засади державної політики у сфері підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва.

Метою державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні є: створення сприятливих умов для розвитку малого і середнього підприємництва; забезпечення розвитку суб'єктів малого і середнього підприємництва для формування конкурентного середовища та підвищення рівня їх конкурентоспроможності; стимулювання інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів малого і середнього підприємництва; сприяння провадженню суб'єктами малого і середнього підприємництва діяльності щодо просування вироблених ними товарів (робіт, послуг), результатів інтелектуальної діяльності на внутрішній і зовнішній ринки; забезпечення зайнятості населення у спосіб підтримання підприємницької ініціативи громадян (частина перша статті 3 Закону України „Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні“).

Конституційний Суд України зазначає, що свободу підприємницької діяльності, яка не заборонена законом, законодавець визначив як одну із загальних засад цивільного законодавства (пункт 4 статті 3 Кодексу). Забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання, свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом, є загальними принципами господарювання в Україні (абзаци другий, третій статті 6 Господарського кодексу України).

Отже, свобода особи, втілена у праві на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, гарантованому кожному частиною першою статті 42 Основного Закону України, сприяє реалізації низки інших конституційних прав, зокрема права власності (стаття 41 Конституції України).

4. Конституційний Суд України зазначає, що набуття юридичного статусу фізичної особи-підприємця є одним із способів реалізації права кожного на

підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (частина перша статті 42 Основного Закону України).

4.1. Обсяг юридичного статусу „фізична особа-підприємець“, зокрема, установлений Кодексом.

Право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю (абзац перший частини першої статті 50 Кодексу); повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на усі цивільні права та обов'язки (частина четверта статті 35 Кодексу); здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи; цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження; у випадках, установлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може бути пов'язана з досягненням фізичною особою відповідного віку; цивільна правоздатність фізичної особи припиняється в момент її смерті (стаття 25 Кодексу).

Конституційний Суд України зазначає, що основою юридичного статусу фізичної особи є гарантовані Конституцією України людські права і свободи. У випадку реалізації фізичною особою конституційного права на підприємницьку діяльність її юридичний статус додатково набуває правомочностей, які впливають зі статусу підприємця. Водночас юридичний статус підприємця не обмежує фізичну особу щодо обсягу її людських прав і свобод, гарантованих Конституцією України.

4.2. Конституційний Суд України також зазначає, що законодавче регулювання статусу юридичної особи спрямоване на ще одну форму реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність. Так, юридичною особою є організація, створена та зареєстрована в установленому законом порядку, яка наділена цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді (стаття 80 Кодексу); юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім

тих, які за своєю природою можуть належати лише людині (частина перша статті 91 Кодексу).

4.3. З урахуванням наведеного Конституційний Суд України зазначає, що фізична особа наділена всією повнотою прав і свобод, гарантованих Конституцією України, а юридична особа – тільки тими правами й свободами, які є сумісними з її природою. Здійснюючи право на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, фізичні особи можуть провадити таку діяльність як без створення юридичної особи (реєстрація фізичної особи-підприємця), так і у спосіб створення юридичної особи.

Законодавець може на власний розсуд диференційовано врегулювати статус (права й обов'язки) фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб, які провадять підприємницьку діяльність, або ж законодавчо урівняти їх права і обов'язки в цьому аспекті. Однак різні підходи законодавця щодо регулювання юридичного статусу зазначених груп суб'єктів підприємницької діяльності в будь-якому випадку мають бути узгоджені з конституційними гарантіями захисту людських прав і свобод.

Відтак Конституційний Суд України наголошує, що фізичні особи-підприємці внаслідок законодавчого регулювання у сфері підприємництва не можуть бути позбавлені гарантій захисту, визначених Конституцією України.

5. Суб'єкт права на конституційну скаргу, стверджуючи про невідповідність статті 51 Кодексу приписам статті 21, частин першої, другої статті 24 Конституції України, зазначає про різницю в юридичному статусі фізичних осіб, які не провадять підприємницької діяльності, з одного боку, та фізичних осіб-підприємців, з другого боку, а також наголошує, що несприятливі для нього наслідки були спричинені самим фактом реєстрації його як фізичної особи-підприємця.

5.1. Конституційний Суд України акцентує на своїй юридичній позиції, за якою „рівність громадян перед законом означає рівну для всіх обов’язковість конкретного закону з усіма відмінностями у правах або обов’язках, привілеях чи обмеженнях, які в цьому законі встановлені. Але всі відмінності у привілеях чи обмеженнях щодо різних категорій індивідів, встановлені законом, не можуть бути пов’язані з ознаками, передбаченими частиною другою статті 24 Конституції України. Зазначений принцип визначає загальне правило неприпустимості встановлення за соціальними або особистими ознаками привілеїв чи обмежень і не є абсолютним <...> гарантовані частиною першою статті 24 Конституції України рівність прав і свобод громадян та їх рівність перед законом, а також неприпустимість привілеїв чи обмежень за ознаками, визначеними частиною другою цієї статті, не перешкоджають встановлювати відмінності у правовому регулюванні праці щодо осіб, які належать до різних за родом і умовами діяльності категорій“ (перше, друге, третє речення абзацу другого, абзац п’ятий підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007).

Наведеній юридичній позиції Конституційного Суду України стосовно конституційного принципу рівності та заборони дискримінації є релевантними приписи актів міжнародного права. Так, у Всесвітній декларації людських прав 1948 року (далі – Декларація) (статті 1, 2, 7), а також у міжнародних договорах із питань захисту прав і свобод людини, що їх ратифіковано Україною, зокрема Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (далі – Пакт) (статті 14, 26), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція) (стаття 14), Протоколі № 12 до Конвенції (стаття 1), окреслено принцип рівності перед законом та недопустимість дискримінації особи.

Так, зокрема, у Протоколі № 12 до Конвенції зазначено:

„Стаття 1. Загальна заборона дискримінації

1. Здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, наприклад за ознакою статі, раси, кольору

шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження або за іншою ознакою.

2. Ніхто не може бути дискримінований будь-яким органом державної влади за будь-якими ознаками, наприклад за тими, які зазначено в пункті 1“.

Конституційний Суд України бере до уваги практику Європейського суду з прав людини, який у своєму рішенні, зокрема, зазначив, що „неоднаковість у ставленні є дискримінаційною, якщо бракує об’єктивних і обґрунтованих підстав; інакше кажучи, якщо немає правомірної мети або якщо бракує слушної домірності застосованих засобів меті, що її прагнуть досягти; Договірна Держава має певний простір обдумування (*margin of appreciation*) у визначенні того, чи відмінності в інших схожих ситуаціях уможлиблюють неоднакове ставлення та якою мірою“ [рішення у справі *Hämäläinen v. Finland* від 16 липня 2014 року (заява № 37359/09), § 108].

Також у Доповіді про правовладдя Європейської Комісії „За демократію через право“ (Венеційська Комісія), ухваленій на її 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року [CDL-AD(2011)003rev], визначено, що складниками правовладдя є, зокрема, заборона дискримінації та рівність перед приписами права, а також указано, що „будь-яке невинуватене неоднакове ставлення за приписами права заборонено, і всі особи мають гарантований однаковий і дієвий захист від дискримінації за будь-якою ознакою – на ґрунті раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, власності, за становим походженням, або за іншим статусом“; „рівність перед приписами права означає, що кожна людина підпорядковується тим самим нормативним актам і одна особа або група осіб не можуть мати особливих юридичних привілеїв“ (§§ 41, 64, 65).

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України висновує, що принцип рівності не є абсолютним, і законодавець може застосувати диференційований підхід до регулювання прав і обов’язків, якщо такий підхід є об’єктивно виправданим з огляду на мету такого регулювання (наприклад, вагомі суспільні

інтереси), пропорційним меті та узгодженим із вимогами частини другої статті 24 Конституції України. Проте однаковий підхід (рівне ставлення) у регулюванні статусу суб'єктів, які перебувають у різному становищі, також може бути невиправданим.

5.2. Конституційний Суд України, оцінюючи оспорювані приписи Кодексу на відповідність приписам статті 21, частин першої, другої статті 24 Конституції України, зазначає таке.

У статті 51 Кодексу встановлено, що „до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин“.

Зі змісту оспорюваних приписів Кодексу вбачається, що у них хоч і визначено загалом модель нормативного регулювання підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців, проте безпосередньо не встановлено для таких осіб конкретних прав і обов'язків.

Крім того, хоч в оспорюваних приписах Кодексу і зазначено про застосування до підприємницької діяльності фізичних осіб нормативно-правових актів, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, однак безпосередньо не визначено змісту таких нормативно-правових актів, зокрема й тих, із яких випливали б обмеження, адресовані фізичним особам-підприємцям.

Водночас приписи статті 51 Кодексу встановлюють у загальному підході винятки. Передусім у приписі „якщо інше не встановлено законом“ законодавець визначає, що право на здійснення підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб, які здійснюють підприємницьку діяльність, може бути диференційованим у законодавчому регулюванні.

Беручи до уваги, що „приписи права країни мають застосовувати однаково до всіх, за тими винятками, коли об'єктивні відмінності виправдовують диференціювання“ (Том Бінгем. Правовладдя, Київ, 2024. С. 55),

Конституційний Суд України наголошує, що не визнається дискримінацією ситуація, за якої різниця у регулюванні прав і обов'язків двох чи кількох груп суб'єктів є виправданою, якщо вона відображає справедливий баланс між конституційними цінностями.

Отже, Конституційний Суд України дійшов висновку, що різне законодавче регулювання діяльності зазначених категорій суб'єктів під час здійснення ними підприємницької діяльності, зокрема й можлива різниця в їх статусі, яка впливає зі змісту статті 51 Кодексу, не є порушенням принципів рівності конституційних прав і свобод та рівності перед законом, установлених статтею 21, частинами першою, другою статті 24 Конституції України.

6. Бурма К.А. у конституційній скарзі зазначає, що приписи статті 51 Кодексу унеможливають застосування до фізичної особи-підприємця зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів в аспекті пом'якшення відповідальності особи (частина перша статті 58 Конституції України).

6.1. Конституційний Суд України акцентує, що принцип незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів (*lex ad praeterian non valet*) є значущим аспектом юридичної визначеності як складника принципу верховенства права (правовладдя), передбаченого частиною першою статті 8 Конституції України.

У своїх юридичних позиціях Конституційний Суд України неодноразово наголошував, що приписи частини першої статті 58 Конституції України „передбачають загальновизнані принципи дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, а саме: принцип їх безпосередньої дії, тобто поширення тільки на ті відносини, які виникли після набуття чинності законами чи іншими нормативно-правовими актами, та принцип зворотної дії в часі, якщо вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Як зазначив Конституційний Суд України, суть зворотної дії в часі законів та інших

нормативно-правових актів полягає в тому, що їх приписи поширюються на правовідносини, які виникли до набрання ними чинності, за умови, якщо вони скасовують або пом'якшують відповідальність особи“ (абзац другий пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 26 січня 2011 року № 1-рп/2011).

У своїх рішеннях Конституційний Суд України зазначав, зокрема, що закріплення на конституційному рівні принципу незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів є:

– „гарантією стабільності суспільних відносин, у тому числі відносин між державою і громадянами, породжуючи у громадян впевненість у тому, що їхнє існуюче становище не буде погіршене прийняттям більш пізнього закону чи іншого нормативно-правового акта“ (абзац другий пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 13 травня 1997 року № 1-зп);

– „гарантією безпеки людини і громадянина, довіри до держави“ (перше речення абзацу другого пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001).

6.2. Водночас приписи частини першої статті 58 Конституції України містять виняток з принципу незворотності дії закону в часі – вимогу зворотної дії в часі (*lex retro agit in mitius*), якщо нормативно-правовий акт скасовує або пом'якшує відповідальність особи, його застосовують до правовідносин, які виникли до набрання ним чинності.

Своє розуміння зворотної дії закону в часі Конституційний Суд України виклав у Рішенні від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99, зазначивши, що „положення частини першої статті 58 Конституції України про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, стосується фізичних осіб і не поширюється на юридичних осіб“; „але це не означає, що цей конституційний принцип не може поширюватись на закони та інші нормативно-правові акти, які пом'якшують або скасовують відповідальність юридичних осіб. Проте надання зворотної дії в часі таким нормативно-правовим актам може бути передбачено

шляхом прямої вказівки про це в законі або іншому нормативно-правовому акті“ (абзаци третій, четвертий пункту 3 мотивувальної частини).

Зазначена юридична позиція Конституційного Суду України передбачає, що на фізичних осіб конституційні гарантії про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, діють безпосередньо, без додаткового зазначення у приписі права.

З огляду на наведене Конституційний Суд України дійшов висновку, що навіть у тих випадках, коли законодавець передбачає застосовність до фізичних осіб-підприємців нормативно-правових актів, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, до фізичних осіб-підприємців безпосередньо застосовні гарантії, установлені частиною першою статті 58 Конституції України.

6.3. Із наведеним розумінням принципу незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів (стаття 58 Конституції України) корелюються Декларація та ратифіковані Україною міжнародні договори з питань захисту прав і свобод людини, зокрема Пакт і Конвенція.

У пункті 2 статті 11 Декларації зазначено, що ніхто не може бути засуджений за злочин на підставі вчинення будь-якого діяння, за бездіяльність, які під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або за міжнародним правом; не може також накладатись покарання тяжче від того, яке могло бути застосоване на час вчинення злочину.

Пунктом 1 статті 15 Пакту закріплено, що ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні кримінального злочину внаслідок будь-якого діяння, бездіяльності, що згідно з чинним на момент їх вчинення національним законом або міжнародним правом не були кримінальним злочином; так само не може призначатися більш тяжке покарання ніж те, яке підлягало застосуванню на момент вчинення кримінального злочину; якщо після вчинення злочину закон

установлює більш легке покарання, дію цього закону поширено на даного злочинця.

Конвенція визначає, що нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якого діяння, бездіяльності, які на час їх вчинення не становили кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом; також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення (пункт 1 статті 7).

У Доповіді про правовладдя Європейської Комісії „За демократію через право“ (Венеційська Комісія), ухваленій на її 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року [CDL-AD(2011)003rev], викладено розуміння принципу незворотності і, зокрема, зазначено, що:

– юридична визначеність вимагає, щоб юридичні норми були зрозумілими й точними, а також щоб їх метою було забезпечення передбачності ситуацій та правовідносин; зворотна сила також суперечить принципіві юридичної визначеності, принаймні у кримінальному праві (стаття 7 Конвенції), суб’єктам права мають бути відомі наслідки їхньої поведінки; це також стосується цивільного та адміністративного права тією мірою, якою це негативно позначається на правах і законних інтересах (§ 46);

– „потреба у визначеності не означає, що норми права слід застосовувати без такої гнучкості, за якої неможливо врахувати імперативи гуманності (людинолюбства) й справедливості“ (§ 49);

– „правами, що найочевидніше поєднані з правовладдям, є такі: <...> юридичний принцип, згідно з яким заходи, що накладають обтяження, не можуть мати зворотної сили“ (§ 60).

6.4. У своїй практиці Європейський суд з прав людини приділяв особливе значення питанню заборони зворотної дії приписів кримінального права на шкоду обвинуваченому.

Так, у рішенні у справі *Scoppola v. Italy* (№ 2) від 17 вересня 2009 року (заява № 10249/03) Європейський суд з прав людини зазначив:

– „гарантія, встановлена статтею 7 Конвенції, що є істотним елементом правовладдя, посідає визначне місце в системі захисту [людських прав] за Конвенцією; цю статтю мають тлумачити та застосовувати, як це впливає з її предмета й цілі, у такий спосіб, щоб забезпечувати ефективний захист від свавільного переслідування, засудження та покарання“ (§ 92);

– „у пункті 1 статті 7 Конвенції міститься не лише заборона зворотної дії приписів кримінального права на шкоду обвинуваченому; у ньому також втілено принцип, що лише закон може визначати злочин та встановлювати покарання (*nullum crimen, nulla poena sine lege*); із цього пункту випливає не тільки заборона кваліфікувати як правопорушення діяння, які на момент їх вчинення не були кримінально караними, у більш загальному розумінні він так само встановлює принцип, згідно з яким кримінальний закон не можна тлумачити широко на шкоду обвинуваченому, наприклад за аналогією“ (§ 93);

– „пункт 1 статті 7 Конвенції гарантує не тільки принцип унеможливлення зворотної дії більш суворих кримінальних законів, й імпліцитно – принцип зворотної дії більш м'якого кримінального закону; цей принцип втілено в правилі, відповідно до якого якщо кримінальний закон, чинний на момент вчинення правопорушення, і кримінальні закони, ухвалені пізніше, що набрали чинності до постановлення остаточного вироку, мають відмінності, то суди повинні застосовувати той закон, приписи якого найсприятливіші для підсудного“ (§ 109).

7. Конституційний Суд України дійшов висновку, що приписами статті 51 Кодексу, у яких закріплено, що „до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин“, встановлено загальний підхід до застосування законодавства

України, яке має враховувати змістовні вимоги Конституції України, інших актів законодавства України.

Такого ж підходу дотримано і в Кодексі, який визначає, що основу цивільного законодавства України становить Конституція України (частина перша статті 4).

З огляду на предмет конституційного контролю у цій справі Конституційний Суд України акцентує, що припис статті 51 Кодексу „нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб“ втілює розуміння Конституції України як первинного джерела і для нормативного регулювання, і для застосування права в усіх сферах суспільних відносин, зокрема в сфері підприємницької діяльності.

Зазначене впливає передусім із частин другої, третьої статті 8 Конституції України, які встановлюють, що:

„Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується“.

Проте навіть поширення законодавцем на фізичних осіб-підприємців тих приписів права, якими врегульовано підприємницьку діяльність юридичних осіб, у жодному разі не спричиняє обмеження для фізичних осіб-підприємців людських прав і свобод, гарантованих Конституцією України.

На підставі наведеного Конституційний Суд України доходить висновку, що не лише нормативне регулювання, а й тлумачення та застосування приписів статті 51 Кодексу мають бути сутнісно узгоджені з принципами та нормами Конституції України (конституційно-конформний спосіб) задля того, щоб рівень конституційних гарантій прав і свобод людини в умовах реалізації нею права на підприємницьку діяльність, не заборонену законом (частина перша статті 42 Конституції України), не було знижено.

Отже, приписи статті 51 Кодексу не суперечать приписам частини першої статті 58 Конституції України.

Конституційний Суд України вважає, що приписи статті 51 Кодексу відповідають статті 21, частинам першій, другій статті 24, частині першій статті 42, частині першій статті 58 Конституції України.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 55, 147, 150, 151¹, 151², 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 92, 94 Закону України „Про Конституційний Суд України“

Конституційний Суд України

у х в а л и в:

1. Визнати такими, що відповідають Конституції України (є конституційними), приписи статті 51 Цивільного кодексу України.

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у „Віснику Конституційного Суду України“.

**ДРУГИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**